

RASPRAVE I ČLANCI

SVETKO KOVAČ, general-major u penziji,
bivši direktor Vojno-bezbednosne agencije

Dr BOJAN B. DIMITRIJEVIĆ, naučni savetnik
Institut za savrmenu istoriju
Beograd, Trg Nikole Pašića 11

UDK 94(497.1)"1966"(093.2)
323(497.1)"1966"(093)
32:929 Ранковић А.

SLUČAJ ALEKSANDRA RANKOVIĆA PREMA DOKUMENTIMA KOS-a: DA LI JE BILO PRISLUŠKIVANJA?*

APSTRAKT: Članak daje sažeti okvir događaja vezanih za Brionski plenum 1966. godine i optužbi iznesenih na račun Aleksandra Rankovića da je iskoristio sistem veza da prisluškuje Tita i njegovu suprugu Jovanku u njihovoj rezidenciji. Sumiranjem arhivskih podataka izveden je zaključak da nije bilo prisluškivanja, da tehnička komisija nije imala presudan uticaj u optužbama, već da su optužbe bile političke i postavljene na platformi potpune diskreditacije Rankovića, Uprave državne bezbednosti i namerom da se izvrši politički zaokret u unutrašnjoj politici Jugoslavije. Korišćena je dokumentacija koja se čuva u Arhivu Jugoslavije, i dokumenatcija Tehničke komisije koja se čuva u arhivu Vojno-bezbednosne ahencije, nekadašnjeg KOS-a, koja do sada nije bila poznata javnosti.

Ključne reči: Aleksandar Ranković, KOS, prisluškivanje, Brionski plenum

Ako bismo pokušali preciznije da utvrdimo vreme kada je Josip Broz Tito doneo odluku da smeni i zbog političkog života eliminiše svog najbližeg saradnika i potpredsenika SFR Jugoslavije Aleksandra Rankovića, verovatno to ne bismo mogli uraditi sa visokim stepenom pouzdanosti. Ta odluka je donošena u dužem periodu i mnogo faktora je na to uticalo. Posebno je važan period između 1963. i 1965. godine, vreme Osmog kongresa SKJ i donošenja novog jugoslovenskog Ustava. Kasnije u vreme pripreme Brionskog plenua 20. juna 1966. godine, Tito je rekao: „Bojao sam se dve godine

* Rad je deo projekta *Srpsko društvo u jugoslovenskoj državi u 20. veku: između demokratije i diktature* (177016), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

da preduzmemo ovo što sada preduzimamo da slučajno ne bi dobilo anti-srpsko tumačenje.“¹ Verovatno je Krste Crvenkovski, predsednik Državno-partijske komisije formirane 16. juna 1966 da ispita „slučaj“ Rankovića², naveo najvažniji razlog za donošenje takve odluke, ističući da je to pravi trenutak da se „napravi istorijska prekretnica“ i da se „paralelno sa razbijanjem centralizma i unitarističkih tendencije radi na punoj afirmaciji republika“.³

Ideja o Rankovićevoj smeni verovatno je potekla od članova CK SKJ iz Slovenije i Hrvatske. Politički najpre od najuticajnijih zagovornika koncepta jačanja republika ili konfederalističkog modela preuređenja Jugoslavije: Edvarda Kardelja i Vladimira Bakarića, a potom operativno podržana od prvog čoveka hrvatske Uprave državne bezbednosti Ivana Steve Krajačića. Rankovićevo smena bila je u stvari uklanjanje prepreka za proces ubrzane decentralizacije i pretvaranja federacije u konfederaciju republika. Za to je Ranković kao drugi čovek Jugoslavije, a posebno kada bi i ako bi nasledio Tita, mogao da predstavlja problem i prepreku. Rankovićevo vlast zasigurno bi oslabila atribute republika, koje su republičke nomenklature počele znatno da zastupaju. Ranković je u principu bio za jačanje jugoslovenske Federacije i federalistički koncept i bio je označen kao središte „dogmatskog jezgra“.

Zagovornicima konfederalističkog koncepta mogla je da smeta Rankovićevo određena popularnost u vrhu Sovjetskog Saveza i nekim socijalističkim zemljama i njihova često neskrivena podrška, makar bila i protokalnina.⁴ Zbog toga su nastojali da kod Tita, a i kod drugih, stvore strah i ukažu na opasnosti u slučaju da Ranković bude novi predsednik Jugoslavije. S druge strane, sam Tito, u tim godinama, nije mogao da prihvati činjenicu da postoji neko ko bi mogao da ga nasledi. Ranković deluje vrlo iskreno kada kaže da je odmah posle rata strana štampa spekulisala a „domaća čaršija podgrevala“ priče o tome ko će naslediti Tita i da to godinama nije nikome smetalo, ali su „vremenom počela malo intenzivnija razmišljanja o toj opasnoj varijanti“. Potom je napravljen savez sa grupom iz Saveza komunista Srbije, odnosno sa najvažnijim akterima „nove“ politike u Srbiji, a to su bili Petar Stambolić, Mijalko Todorović, Marko Nikezić, Milentije Popović, Dobrivoje Radosavljević, Koča Popović... Predstavnici te struje objašnjavali su da to čine zbog modernizacije, prevazilaženja krize, a potom i borbe protiv srpskog nacionalizma ili čak šovinizma. Primetno je da je ta grupa srpskih političara već na Brionskom plenumu podelila (raspodelila) funkcije smenjenih Rankovića i Svetislava Stefanovića-Ćeće.

¹ Arhiv Jugoslavije fond 507, III/119, 6

² AJ f. 507, IV plenum 1966, VII-1, II/28, prilog 6, 1–47.

³ Selim Numić, *Dobra zemljo, lažu, Do istine u brionskoj aferi prisluskiivanja*, Beograd 1989, 31.

⁴ Vojni arhiv (VA), fond VBA, sv. 6.5.–43, 169.

Konačno, na Titovu odluku da skloni Rankovića sa vlasti veliki uticaj imala je i Jovanka Broz, koja je se od početka 1960-ih žalila na smetnje u svojim telefonskim vezama, da bi potom upozoravala Tita na nekakvo proisluškivanje i potom na političku opasnost od Rankovića, i godinu-dve pre Brionskog plenuma ušla u otvoreno neprijateljstvo sa njim.⁵

Kada je doneta odluka da se ukloni Ranković, trebalo se, osim njega i njegovih najbližih saradnika, osloboditi i njegove poluge moći, pre svega Uprave državne bezbednosti. Svakako da je bilo dosta toga u radu Udbe što je trebalo kritikovati.

Ne može se osporiti da je u nekim organima Državne bezbednosti, naročito u onim nižim, bilo pojedinačnog bahatog ponašanja, samovolje, sirovog pokazivanja superiornosti kojom je trebalo dokazati ko je u srezu ili određenoj zajednici „glavni“, ko ima više vlasti. Ipak, Ranković, pa i vrh Udbe se protiv tih pojava borio od početka pedesetih godina 20. veka, zbog demokratizacije i izgradnje pravne države.⁶ Sasvim je jasno da je većina kadra Udbe bila vaspitavana „u duhu krajnje odanosti i bespogovorne poslušnosti SKJ i Titu. Takav odnos se potvrđivao njihovim svakodnevnim radom i političkom aktivnošću“.⁷

Na čelu te odanosti pripadnika Udbe bila je potpuna Rankovićeve odanost Titu. Njegovo ponašanje kao čoveka Komunističke partije ili bezbednosnog aparata bilo je skoro besprekorno. On je sa državnom bezbednosti bio godinama „mač revolucije“, uklanjajući narodne neprijatelje, ideološke protivnike svih orijentacija ili boreći se sa Staljinovim istomišljenicima i njegovim obaveštajnim aparatom.

Verovatno je neko osmislio kompletan scenario Rankovićevo političkog sloma, koji je dopunjavan i prilagođavan razvoju događaja, sve do 9. decembra 1966. godine, kada je čitava afera bila završena. Većina aktera smatra da je to bio Ivan Stevo Krajačić, uz pomoć nekih koji su dobro poznavali stanje u službi bezbednosti, posebno saveznoj Udbi. Nepostojanje normativnog okvira, posebno zakonska i podzakonska neuređenost predlaganja, odobravanja, primene i korišćenja rezultata primene mera prisluškivanja omogućili su da se mnoge stvari prikažu drugačije i da se stvori i lansira afera prisluškivanja. Tome je posebno pogodovalo nevođenje ili površno vođenje dokumentacije kako o tajnim tako i javnim ozvučenjima i rešavanje tih pitanja po usmenim dogovorima i u „četiri oka“.⁸

⁵ AJ, f. 507, IV plenum 1966, VII-1, II/28, prilozi 17, 39, 81.

⁶ Filip Bajković, *UDBA u sistemu socijalističke demokratije*, „Komunist“, 1, 1951, str 57–82; Aleksandar Ranković, *Za dalje jačanje pravosuđa i zakonitosti*, „Vojno-politički glasnik“, 6/1951, str. 9–10.

⁷ S. Numić, *n. d.*, 102.

⁸ AJ, f. 507, IV plenum 1966, VII-1, II/28, prilog 81, Žeželj, 4–5; Isto, prilog 39 (Bogunović), 8; S. Numić, *n. d.*, 148.

Verovatno je u početku navodno prisluškivanje bio glavni, a možda i jedini argument za rušenje Rankovića, ali su kasnije, kada se videlo da to nije dovoljno, dodavani i drugi argumenti. Zbog toga je Tito na sednici Izvršnog komiteta Centralnog komiteta (IK CK) SKJ 16. juna 1966, kao jedini i glavni problem naveo prisluškivanje i to „prostorija u kojima stanuje i radi“, u šta se navodno lično uverio, jer su dok je bio odsutan bez njegovog pitanja „izmenjene razne instalacije i uređaji i uvedeni novi preko kojih se može vršiti prisluškivanje razgovora“. Ta tvrdnja, posebno zato što je izneta i pre formiranja komisije, deluje prilično neobično.⁹

Tito je na konsultativnom sastanku 20. juna 1966. ponovo govorio samo o prisluškivanju, ali ne samo njega nego i drugih državnih i partijskih rukovodilaca. Iako je na prethodnom sastanku, 16. juna, rekao da je Beli dvor ozvučen po njegovom zahtevu, toga puta je i dvor naveo kao nelegalno ozvučeni objekat. Kao nosioci zloupotreba konkretno su imenovani Ranković i Stefanović. Crvenkovski je potkrepio Titove navode i prvi put izneo ocenu koju su kasnije ponavljale skoro sve komisije, posebno Saveznog javnog tužioca i Komisija SIV-a, da su „Centralni komitet i partija poistovećivani sa Rankovićem“.¹⁰

Kardelj je u svom izlaganju rekao da su i kod njega postavljene instalacije za prisluškivanje. Postavlja se pitanje na čemu je zasnivao tu tvrdnju ako se zna da do 20. juna nijedna komisija nije proveravala instalacije u njegovom stanu, niti bilo šta u vezi sa prisluškivanjem Kardelja. Verovatno je i on, osim Tita, bio upoznat sa rezultatima prethodnih ispitivanja koje su vršili Božo Rašeta i stručnjaci iz SUP Hrvatske i Slovenije u Beogra-

⁹ Bez namere da se poistoveti prisluškivanje generala Ivana Miškovića 1971, u to vreme save; nika predsednika Republike za bezbednost, sa prisluškivanjem Josipa Broza kao maršala Jugoslavije i vrhovnog komandanta oružanih snaga, možemo napraviti kratko poređenje između načina postupanja kada se posumnjalo na prisluškivanje. Naime, kada se posumnjalo da se Mišković prisluškuje, upućena je ekipa stručnjaka Vojne službe bezbednosti, koja je odmah utvrdila da je njegov telefon spojen na paricu koja vodi na kućni razdelnik Saveznog sekretarijata unutrašnjih poslova. Fotografisali su nađeno stanje, blokirali razdelnik, sačinili dokumentaciju, pronašli uključeni magnetofon i traku na kojoj je bio snimljen razgovor između Miškovića i republičkog sekretara unutrašnjih poslova Srbije Slavka Zečevića, koji je vođen u toku noći neposredno pre otkrivanja te mere. Nakon toga nije bilo nikakvih dilema o prisluškivanju. Operativnim radom utvrđeno je i ko je tehnički realizovao tu meru, ali nikada nisu utvrđeni motivi, odnosno nije utvrđeno da li je u pitanju greška, ili namera po nečijem zahtevu. Prema tome, kada se 1971. godine posumnjalo da se prisluškuje Miškovićev telefon, na osnovu prvih rezultata potvrđene su te sumnje, dok su u slučaju navodnog prisluškivanja Tita početni podaci i rezultati „prethodnih ispitivanja“ vrlo sporni.

¹⁰ AJ f. 507, III/119 (*Zapisnik sa sastanka održanog kod druga Tita 20. juna 1966. godine*, CK SKJ str. pov 10/1, 28. VI 1966). Bili su prisutni: J. B. Tito, K. Crvenkovski, I. Gošnjak, B. Jovanović, E. Kardelj, L. Koliševski, M. Marković, M. Minić, M. Nikezić, D. Petrović, F. Popit, K. Popović, M. Popović Đ. Pucar, D. Radosavljević, P. Stambolić, D. Stamenković, M. Todorović, M. Tripalo, J. Veselinov, V. Vlahović i S. Vukmanović.

du i na Brionima. Ti stručnjaci nisu fotografisali niti na bilo koji drugi način dokumentovali prisluškivanje: nisu zapečatili telefone, šahtove, reglete ili ograničili pristup pojedinim prostorijama kako bi se isključila svaka sumnja da je neko nešto naknadno menjao.

Da Tehnička komisija na čelu sa generalom Ivanom Miškovićem načelnikom Službe bezbednosti JNA nije formirana sa ciljem da se utvrdi stvarno stanje i otklone sumnje u to da neko zaista prisluškuje Tita, vidi se upoređivanjem naredbe o formiranju komisije od 16. juna i „materijala za konačni izveštaj komisije“ od 6. jula 1966. godine. Kao razlog za formiranje komisije u naredbi se navode „primećene smetnje na tehničkim komunikacijama“ sa Titovom rezidencijom, što se dovodi u vezu sa stranim obaveštajnim službama. U „materijalu za konačni izveštaj komisije“ takođe se pominju strane obaveštajne službe, ali se postavlja dilema koliko su one prisutne, a koliko je reč o zloupotrebama mehanizma i organa službe unutrašnjih poslova od njenih vrhunskih rukovodilaca kao sredstvo za frakcionaške ciljeve i borbu za vlast“. ¹¹

Prema tome, trebalo je da Komisija za kratko vreme dokaže da nije reč o stranim obaveštajnim službama, nego o delatnosti „zavereničke grupe“, koja se u borbi za nasilno osvajanje vlasti, između ostalog, koristila i prisluškivanjem šefa države i najviših državnih i partijskih rukovodilaca.

Međutim, prvi rezultati rada Komisije nisu ispunili ta očekivanja, iako je Komisija već 21. juna 1966. dostavila Titu dve informacije. U jednoj se navodi da je u spavaćoj sobi Jovanke Broz pronađen telefon putem kojeg su se mogli slušati ne samo telefonski razgovori nego i prostorija u kojoj se on nalazi. Pronalaženje „prepravljenog telefona“ upravo kod supruge predsednika, i to u spavaćoj sobi, verovatno je rezultat „prethodnih proveravanja“, koja je vršio Božo Rašeta, a ne Tehnička komisija, verovatno sa ciljem da izazove jak efekat i prikaže beskrupuloznost onih koji su navodno prisluškivali predsednika Republike. Izveštaj o prepravljenom telefonu u Užičkoj 15, od 21. juna korišćen je kao glavni argument o postojanju prisluškivanja, a dat je kao dokaz u prilogu izveštaja saveznog javnog tužioca od 19. novembra 1966. godine, iako je Komisija jasno napisala da u vreme vršenja kontrole „nije bio aktivan za slušanje zvučnih signala“, te da je „vađenjem blok-kondenzatora uništen telefonski kondenzator“, zbog čega taj telefonski aparat nije mogao da se iskoristi kao ključni dokaz za postojanje prisluškivanja. ¹²

Da li bi se vrhunskim stručnjacima, kakvi su nesumnjivo bili članovi Tehničke komisije, moglo desiti da unište krunski dokaz ili je i to rezultat „prethodnih ispitivanja“? Takođe je malo verovatno da su stručnjaci koji su

¹¹ VA, fond VBA, reg. br. 7.1.04, sv. 137, 1.

¹² VA, fond VBA, reg. br. 7.1.04, sv. 137, 23–24.

navodno „prepravljali“ taj telefon ostavili tako vidljive tragove da Komisija posumnja da je upravo taj telefon ozvučen.

Prvi izveštaj Tehničke komisije, od 21. juna, koji je dostavljen predsedniku Republike, a Crvenkovskom verovatno samo prepričan, trebalo je da uveri IK CK SKJ da je neophodno ta pitanja raspraviti na plenumu CK SKJ. Za taj izveštaj Komisija naglašava da ocene koje je iznela nisu konačne i da je „ostalo niz nerazjašnjenih problema“.¹³ Verovatno je zbog toga Tito, otvarajući sednicu IK CK SKJ 22. juna, usmerio Crvenkovskog da ne iznosi rezultate rada o tehničkim pitanjima nego da „čitavu stvar treba postaviti politički“. Zbog toga su i optužbe koje je izneo Crvenkovski bile osnov za zakazivanje plenuma 1. jula, iako je verovatno tako već ranije bilo odlučeno. Ranković je i na toj sednici negirao bilo kakvu svoju vezu sa prisluškivanjem, a povodom deформacija predložio je da se „preispita ceo rad Udbe“, da se vidi gde su greške i da se preduzmu mere. Stiče se utisak kao da ni na tom sastanku nije shvatio da su prisluškivanje i deформacije Udbe dva glavna argumenta za njegovu političku likvidaciju.¹⁴

Jedno od najvažnijih pitanja je pitanje i dilema da li su rezultati rada Tehničke komisije do 27. juna i Državno-partijske komisije do 1. jula bili dovoljni da se Rankoviću i ostalim članovima njegove „grupe“ dokaže krivica i prema njima preduzmu drakonske mere.

U tome značajno mesto ima izveštaj Tehničke komisije od 27. juna, koji je general Mišković poslao Crvenkovskom i koji se razlikuje od prve verzije izveštaja iste te komisije. I za taj izveštaj navodi se da je „o nekim pitanjima nepotpun i nedovoljno rezolutan“, zato što je „pisan u procesu rada komisije upravo u njenoj prvoj fazi“. Suštinska razlika između te dve verzije izveštaja je u činjenici da su u izveštaju za Crvenkovskog izostavljeni navodi iz prve verzije da je ozvučenje rađeno po zahtevu predsednika Republike i da su o tome bili obavешteni sekretari predsednika i Jovanka Broz.¹⁵

U izveštaju za Državno-partijsku komisiju potencira se da je bila ozvučena spavaonica Jovanke Broz preko prepravljenog telefona i preko interfonске veze, što je sa stanovišta struke prilično neubedljivo, ali za one koji veruju u to izaziva osećaj gnušanja i osude. U tom izveštaju Ranković se pominje samo jedanput, i to u kontekstu da su se lica koja su radila na

¹³ Isto do 39.

¹⁴ AJ f. 507, III/120 (*Zapisnik sa sednice Izvršnog komiteta CK SKJ održane 22. juna 1966. g.*, CK SKJ str. pov 01/9, 22. VI 1966). Prisutni su bili: J. B. Tito, V. Bakarić, I. Gošnjak, K. Crvenkovski, B. Jovanović, E. Kardelj, L. Koliševski, B. Krajger, C. Mijatović, Đ. Pucar, Đ. Pajković, A. Ranković, P. Stambolić, M. Špiljak, M. Todorović, J. Veselinov, V. Vlahović, S. Vukmanović, C. Mijatović i K. Bulajić.

¹⁵ VA, fond VBA, reg. br. 7.1.04, sv. 139.

ozvučenjima pozivala na njega, navodeći da je i on upoznat s tim iako čak i za to u najvećem broju slučajeva nije bilo nikakvih dokaza.

Veliki broj savremenika je uveren da je izveštaj Tehničke komisije presudno uticao na sudbinu Aleksandra Rankovića, što je potpuno netačno. Nije imala veliki uticaj čak ni izmenjena verzija toga izveštaja. Na Brionskom plenumu 1. jula Tito čak nije ni spomenuo prislušivanje, osim da je formirana Tehnička komisija koja radi, ali da „istraga još nije potpuno završena“. Međutim, naglasio je destrukcije i zloupotrebe u Službi državne bezbednosti, precizirajući da je reč „o jednoj frakcijskoj grupaškoj borbi za vlast“ i najavio da će argumente u vezi s tim izneti predsednik Državno-partijske komisije Krste Crvenkovski.

U izveštaju Crvenkovskog kritikuje se rad Udbe, od proširivanja kompetencija, praćenja svih društvenih pojava, mešanja u rad političkih, partijskih, državnih organa, čak i u oblasti kulture i umetnosti i, kao najvažnije, da su se „pojedini organi Državne bezbednosti koristeći savremenu tehniku, poslednjih godina upustili u velike operacije prislušivanja i kontroli pojedinaca i ustanova“.¹⁶ Ni u završnoj reči na Brionskom plenumu Tito nije pominjao prislušivanje. Ukazao je na potrebu reorganizacije Državne bezbednosti, što je jedan od zaključaka Brionskog plenuma, izveštaja saveznog javnog tužioca i Komisije Saveznog izvršnog veća. Odmah posle te tačke, u drugoj tački zaključaka preporučeno je SIV da formira komisiju koja će nastaviti istragu „kako bi razotkrila sve materijalne činioce, prave namere i smisao pojedinih poduhvata i zloupotreba položaja i vlasti, kao i da se krivci pozovu na odgovornost“.¹⁷

Verovatno zbog neosnovanosti sumnji da je reč o „vojnoj špijunaži“ i da Vojno-tehnička komisija ne može imati nadležnost za prikupljanje dokaza o drugoj vrsti neprijateljske delatnosti, formirana je Istražno-tehnička komisija Saveznog sekretarijata za unutrašnje poslove.¹⁸ U izveštaju te komisije, koji je napisan nakon desetak dana rada, kao organizatori zloupotrebe označeni su sledeći funkcioneri unutrašnjih poslova i Uprave državne bezbednosti: Svetislav Čeca Stefanović, Vojin Lukić, Životije Srba Savić, Selim Numić, Mitar Mujo Kovačević i Milan Đoković. Pritvorena su četiri, a disciplinski postupak poveljen je protiv pet lica. Istražno-tehnička komisija nije došla do novih podataka o ozvučenjima u zgradi SIV, potvrdila je da je stan Jovana Veselinova bio ozvučen i optužila Vojina Lukića da je pokušao da to prikrije, utvrdila je da stan Koče Popovića nije ozvučavan i da je od 51 pregledanog specijalnog telefona kod sedam pronađena vrsta

¹⁶ AJ f. 507, IV plenum 1966, VII-1, II/28, prilog 1.

¹⁷ AJ f. 507, IV plenum 1966, VII-1, II/28, prilog 1, 151–153.

¹⁸ VA, fond VBA, reg. br. 7.1.04, sv. 139, 104–110.

mikrofona koji omogućava da se aparat za kratko vreme osposobi za prisluškivanje.¹⁹

U pripremi za izradu konačnog izveštaja Vojno-tehnička komisija je početkom jula u „radnom materijalu“ iznela ocene koje ukazuju na to da izveštaj koji je pisan pre Brionskog plenuma ne potvrđuje da je bilo prisluškivanja kao ni da je Ranković imao uticaja na to. U tom materijalu se navodi da nije razjašnjeno da li je „sistem ozvučenja izveden iz kuće i spojen na neki centar vani“ iako se potvrđuje da Komisija „nije našla aktivno osposobljene telefone za prisluškivanje koji su radili i bili slušani“. Za telefon u spavaćoj sobi Jovanke Broz, koji je korišćen kao najjači argument pre Brionskog plenuma, takođe se navode suštinske dileme. Iako se zna da ga je priključio tehničar iz Garde, nije utvrđeno ko ga je doneo u rezidenciju, od koga je dobijen – od Saveznog SUP-a ili PTT, ko ga je osposobio za prisluškivanje i slično.

Ključna dilema je bila ko je koristio rezultate prisluškivanja? Da li su pronađene neke trake ili drugi dokazi?

Za ocenu realnosti sankcija koje su preduzete prema Rankoviću i ostalima na Brionskom plenumu posebno je značajna konstatacija u radnom materijalu da „nije mogla biti jasno utvrđena lična odgovornost pojedinih funkcionalnih starešina, najodgovornijih u sistemu bezbednosti“ i sugestija, ispisana rukom na kraju teksta, da se u odnosu na prisluškivanje „posebno naglasi uloga Marka i Čeće posle odlaska sa funkcije sekretara unutrašnjih poslova“.²⁰

Tu konstataciju Tehnička komisija je potvrdila i u svom izveštaju od 25. jula 1966, u kojem navodi da „nije bila u stanju da utvrdi do kraja, u okviru datih joj zadataka, materijalnu istinu i činjenice vezano za ličnu zakonsku odgovornost po zloupotrebama određenog broja odgovornih funkcionera i službenika SSUP i drugih“, što očekuje da će uraditi Istražno-tehnička komisija. Iako su u ovom izveštaju i njegovih 25 priloga detaljno obrađeni rezultati proveravanja po pojedinim objektima, ni u njemu nisu izneti dokazi o postojanju prisluškivanja i delatnosti tzv. zavereničke grupe. Naglašeno je da su ozvučenja rađena bez znanja predsednika Republike zato što ga ađutanti i sekretari navodno nisu o tome obavestavali i u tom kontekstu se ađutanti dovode u vezu sa Rankovićem i Stefanovićem.²¹

Da bi se dokazalo da je Ranković bio direktno uključen u prisluškivanje Josipa Broza Tita, i Vojno-tehnička i Istražno-tehnička komisija su u avgustu vršile pregled, odnosno uviđaj u njegovoj rezidenciji u Užičkoj 25. Nastojali su da dokažu da parice specijalnog telefona iz Užičke 15 vode do

¹⁹ VA, fond VBA, reg. br. 7.1.04, sv. 139

²⁰ VA, fond VBA, reg. br. 7.1.04, sv. 139, 155.

²¹ VA, fond VBA, reg. br 7.1.04, sv. 97, 1–32.

Rankovićeve rezidencije. Tada su pronađeni mikrofoni i telefon „prepravljen za prisluškivanje, koji vode preko šahta ispred Užičke 15, do šahta broj 32 ispred Užičke 25, a odatle u rezidenciju Aleksandra Rankovića“. Međutim, konstatovano je da su parice nađene „nespojene, ali da je tehnički moguće izvršiti odgovarajuća prespajanja radi stvaranja mogućnosti za prisluškivanje“.²²

Bez obzira na to, Tehnička komisija je prvi put konstatovala da „kategorično stoji iza tvrdnje“ da se „Centar za prisluškivanje već duže vreme nalazi u Užičkoj 25, konkretno prema nalazu u spavaćoj sobi Aleksandra Rankovića, a i radnoj sobi njegove supruge Slavke Ranković“.²³ Ostaje nejasno zašto su Komisije tek u avgustu vršile ta proveravanja, jer je provera kablova i šahтова trebalo da bude prva radnja. Iako u svojoj knjizi Selim Numić piše da je to sugerisao Rusiću još 24. juna i da je Rusić rekao da „ništa nisu našli“ i da je „sve u najboljem redu“, u dokumentaciji o rezultatima razgovora pukovnika Rusića sa Selimom Numićem 24. juna, nema podataka o tome.²⁴

Istražno-tehnička komisija SSUP u izveštaju koji je napisala polovinom septembra posebno se žali zbog kasnog formiranja, što je, po njenoj oceni, omogućilo otklanjanje tragova krivičnog dela i uništavanje dokumentacije, odnosno da je „akcija za skidanje svih instalacija započela neposredno pred Četvrti plenum“. Međutim, način reagovanja Rankovića, Stefanovića i Numića pokazuje da su oni bili potpuno iznenađeni i da nisu bili uključeni u akciju uništavanja tragova ozvučavanja. Neubedljivi su i drugi podaci o navodnom uništavanju dokaza o prisluškivanju. Malo je verovatno da bi „izvršioi naloga zavereničke grupe“ prvo pokušali da unište tragove ozvučavanja u Belom dvoru, gde je postojala uredna dokumentacija i uverljivi dokazi da je reč o legalnom ozvučenju.

U izveštaju Istražno-tehničke komisije iznete su ocene da su Aleksandar Ranković i Svetislav Stefanović „idejni tvorci koncepcija i usmeravanja rada službe operativne tehnike“, Selim Numić „neposredni nalogodavac“, a da je Vojin Lukić pojedine akcije „lično kontrolisao i usmeravao“. Ovde je izneta i ocena koju su prihvatili SJT i Komisija SIV, da se služba ozvučavanja „izmakla van službe DB i postupno pretvarala u samostalnu i paralelnu službu DB“. Glavne optužbe Istražno-tehničke komisije odnosile su se na prisluškivanje predsednika Republike u Užičkoj 15 i u kabinetu u SIV, prisluškivanje Kardelja u SIV, snimanje proširene sednice IK CK SKJ u martu 1962. godine, prisluškivanje kabineta saveznog sekretara za unutrašnje poslove, iako je on ozvučen još dok je Stefanović bio savezni sekretar,

²² Isto, sv. 139, 250 na dalje.

²³ Isto, sv. 98.

²⁴ S. Numić, *n. d.*, 400.

prisluškivanje objekata u kojima su odsedali državni i partijski funkcioneri iz republika i drugi gosti predsednika iako se ti objekti ne navode konkretno, i prisluškivanje Jovana Veselinova.

Obe komisije smatrale su da je „ozvučeni telefon u spavaćoj sobi drugarice Jovanke“ vrlo krupan dokaz o ličnoj odgovornosti i učešću samog Aleksandra Rankovića u prisluškivanju. Zbog toga su verovatno postojale dve verzije i ovog izveštaja, jedna, koju je uradila Tehnička komisija 21. juna²⁵ i, druga, koja je urađena 24. oktobra i dostavljena Istražno-tehničkoj komisiji.²⁶ U drugoj verziji izostavljen je podatak da telefon prilikom komisijskog pregleda „nije bio aktivan za ozvučenje“, kako se ne bi posumnjalo da je telefon prepravljen radi ozvučenja spavaće sobe Jovanke Broz. Takođe je izostavljen detalj da nije pronađena kuglica kalaja koja spaja jedan izvod telefonskog transformatora sa šasijom telefona, bez čega se telefon praktično ne može koristiti za ozvučavanje. Nije naveden ni podatak da je oštećeni telefonski kondenzator zamenjen novim i telefon doveden u ispravno stanje, zbog čega nije dozvoljeno da taj telefonski aparat bude dokazni materijal. Izostavljeno je i mesto gde je nađen taj telefon i umesto spavaće sobe Jovanke Broz, stavljeno „prostorija za odmor“. Na te izmene Tito je lično dao saglasnost i tražio da se izveštaj „čim prije“ pošalje „na dalji postupak“.²⁷

Ocene iz izveštaja Istražno-tehničke komisije i Državno-partijske komisije i manjim delom Vojno-tehničke komisije čine osnovu izveštaja saveznog javnog tužioca, koji je nedvosmisleno optužio Rankovića, Stefanovića i Lukića za deformacije i zloupotrebe u Službi državne bezbednosti. Kao nova optužba navedeno je proturanje „velikodržavnih i šovinističkih stavova“ i delovanje izvan propisane nadležnosti. Savezni javni tužilac uvodi pojam „Aleksandar Ranković i grupa oko njega“, koja se mešala u kadrovsku politiku JNA, DSIP i drugih institucija. U vezi s tim pominje se i prisluškivanje Jovana Veselinova i Mehmeda Hodže, te slučaj Miloja Milojevića.²⁸

Čak ni savezni javni tužilac ne tvrdi da je prisluškivan predsednik Republike u svojoj rezidenciji i zgradi SIV nego da je „utvrđeno da su bile postavljene instalacije za prisluškivanje razgovora“, a da su Ranković i Stefanović učestvovali u donošenju odluke o njihovom postavljanju. Ranković je optužen za to što su te instalacije tako sprovedene da mu omogućavaju priključivanje iz svog kabineta u SIV i iz svoje kuće, a kao dokaz navodi se nalaz Vojno-tehničke komisije od 4. jula, u kome se i ne tvrdi da je vršeno prisluškivanje. Kao drugi dokaz naveden je izveštaj Tehničke komisije o prepravljenom telefonu od 21. juna, a ne izveštaj od 24. oktobra.

²⁵ VA, fond VBA, reg. br 7.1.04, sv. 137, 23–24.

²⁶ VA, fond VBA, reg. br 7.1.04, sv. 139, 10–11.

²⁷ Isto, 10–11.

²⁸ AJ, f. 130, k. 390, f. 599. Izveštaj SJT, Ktr. br. 713/66.

Prema mišljenju saveznog javnog tužioca, prisluškivanje se moglo vršiti u kabinetu Edvarda Kardelja u zgradi SIV „odgovarajućim prespajanjima“. A za tvrdnju, da je Ranković iz svog stana prisluškivao Kardeljev stan naveo je vrlo problematične argumente. Očigledno je da se u opšti scenario dobro uklapao podatak da je Ranković prisluškivao i Kardelja. Iako je komisija utvrdila da stan Koče Popovića nije ozvučavan, tužilac je naveo da su telefonske linije Koče Popovića i Svetozara Vukmanovića Tempa bile povezane sa kablom koji je vodio u kuću Aleksandra Rankovića. Kao dokaz da su i specijalne telefonske linije korišćene za prisluškivanje, što je bilo zabranjeno, i savezni javni tužilac je, kao i druge komisije, naveo slučaj Save Mitrovića Malog.

Kao argument za prisluškivanje u zgradi SIV naveden je izveštaj Tehničke komisije o paralelnim spojevima instalacija u zgradi SIV od 2. jula 1966. godine, gde se opet kao uslov navodi da nisu dovoljni spojevi nego je trebalo i da telefon bude ozvučen.

Od 116 stavki koje su navedene kao dokazi i date u prilogu izveštaja saveznog javnog tužioca, 76 se odnosi na rezultate rada Istražno-tehničke komisije, od čega su najveći broj (55) zapisnici o saslušanju, 15 izveštaji o uviđajima u pojedinim objektima i šest drugi izveštaji.²⁹ Nasuprot tome, samo šest dokumenata Vojno-tehničke komisije dao je kao prilog izveštaja savezni javni tužilac.

Komisija SIV je, pored potvrđivanja ocena da se oko Aleksandra Rankovića „formirala grupa istomišljenika“, dodala i da je to urađeno na „određenoj političkoj platformi“, koja je povezana „srodnim interesima u borbi za vlast“. Ta „grupa“ je delovala sa „velikodržavnih centralističkih i šovinističkih pozicija“, suprotstavljala se „razvoju samoupravljanja“ i zalagala za „politiku čvrste ruke“, podsticala sumnje u privrženost pojedinih nacionalnosti opštejugoslovenskim interesima. Kao sredstvo za ostvarivanje svojih ciljeva „grupa“ je koristila Službu državne bezbednosti, koja je s tim ciljem vršila razne zloupotrebe.

Kao najveća zloupotreba navedeno je „ozvučavanje radnog kabineta i rezidencije predsednika Republike“, te da su na taj način kontrolisane „javne aktivnosti i lični život“ i drugih najviših funkcionera, i to predsednika Savezne skupštine, članova CK SKJ, članova SIV i pojedinih političkih i državnih funkcionera u republikama, pokrajinama i opštinama. Možda je ta konstatacija tačna, i sigurno je da su postojale zloupotrebe na raznim nivoima, ali u materijalu koji je koristila komisija SIV nema argumenata na osnovu kojih bi se moglo zaključiti da je to rezultat planske delatnosti neke „zavereničke grupe“.³⁰

²⁹ AJ 130, k. 390, f. 599. Izveštaj SJT, Ktr. br.713/66; Z. Sekulić, *n. d.*, 317–327.

³⁰ AJ 130, k. 390, f. 599.

Čak i posle Brionskog plenuma, službe bezbednosti su iznosile procene za grupaciju oko Rankovića da „nema elemenata za zaključak da se iza svega toga krije organizovani rad“, odnosno da ta grupacija nema formalna obeležja organizacije ili u krivičnopravnom smislu grupe. Za navođenje deformacija i zloupotreba u Službi državne bezbednosti korišćene su ocene Državno-partijske komisije Crvenkovskog. Naglašena je i odgovornost „predstavničkih i političko-izvršnih organa“ što nisu vršili kontrolu rada SDB, niti su preduzimali preventivne mere kako bi se sprečile zloupotrebe.

Pošto Ranković, Stefanović i Lukić nisu neposredno rukovodili saveznom Upravom državne bezbednosti, komisija SIV je ponovila konstataciju da su oni i posle odlaska sa funkcija saveznih sekretara za unutrašnje poslove „nastavili da utiču na rad savezne DB“. Da je taj uticaj bio u pravcu zloupotreba, ne postoje argumenti u izjavama niti drugim dokumentima. Bez obzira na te ocene, Komisija SIV je dala predlog da se odustane od krivičnog gonjenja, odnosno za aboliciju. Postoje različita mišljenja zbog čega je doneta odluka o aboliciji, ali je svakako jedan od razloga kvalitet dokaza za dela koja se Rankoviću i ostalima stavljaju na teret.

Najteže optužbe na račun Rankovića izneo je Avdo Humo u ekspozeu pred Saveznim većem Savezne skupštine, gde je, između ostalog, rekao da su „pokušali da putem političke zavere sruše ustavni poredak i uzmu vlast u svoje ruke“ i da su tom prilikom koristili sredstva i metode rada karakteristične za sve „pučističke zavereničke organizacije“. Da bi ukazao na posledice koje bi nastupile da je „grupa oko Rankovića“ došla na vlast, Humo je naveo da su prisluškivali i kontrolisali javne aktivnosti i lični život predsednika Republike i postavio pitanje kakva su prava i slobode mogli očekivati građani u slučaju da je ta „grupa“ došla na vlast.³¹ Posle razgovora sa Humom u januaru 1967. godine, Selim Numić je shvatio da je svim aktivnostima posle Brionskog plenuma rukovodila „moćna grupa“ ili „neformalni štab“, ali da Humo nije bio deo tog „štaba“ i da je svoje ocene zasnovao na „podmetnutim i iznuđenim iskazima i izmišljenim zloupotrebama“.³²

Ako se analizira tok afere „prisluškivanja“, koja je počela ispitivanjem smetnji na telefonskim vezama predsednika Republike i sumnji na strane obaveštajne službe, do vrlo brzog uočavanja da je reč o „unutrašnjem neprijatelju“ i grupi koja se korišćenjem Državne bezbednosti bori da nasilnim sredstvima preuzme vlast, mogla bi se prihvatiti Numićeva tvrdnja da je postojao takav „štab“. Međutim, teško bi bilo identifikovati njegove članove. Imajući u vidu uključenost u aferu, verovatno bi teško bilo iz toga isključiti Ivana Stevu Krajačića, posebno zbog „prethodnih ispitivanja“ u Užičkoj 15 i na Brionima. Tito je bio upoznat i sa najsitnijim detaljima

³¹ Zoran Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, Beograd 1989, 304–306.

³² S. Numić, *n. d.*, 383.

istrage, čak je davao i sugestije, a i Kardelj je od početka do kraja afere bio uključen i imao veliki uticaj na izveštaj Komisije SIV i ekspozice Avde Hume.

Raspoloživa dokumentacija demantuje da je Ranković osmislio, organizovao, naredio, a posebno da je lično učestvovao u prisluškivanju Tita, što je bila prva optužba protiv njega. Takvim optužbama pogodovao je neuređeni sistem u državnoj bezbednosti, posebno Službi ozvučavanja SSUP-a kako u normativnom, tako i u proceduralnom smislu. Za taj deo postoji i Rankovićeve odgovornost, ali i odgovornost predstavnika zakonodavne i izvršne vlasti, koji su imali zadatak da uredi i kontrolišu tu oblast.

Slična je situacija i sa drugim optužbama na račun Aleksandra Rankovića, koje se odnose na deformacije i zloupotrebe u Državnoj bezbednosti. Iako se ne može negirati činjenica da su te zloupotrebe postojale, sigurno je da ne postoji nikakav dokaz da je to rezultat delovanja Rankovića i „grupacije“ oko njega.

Aleksandar Ranković i članovi njegove „zavereničke grupe“ abolirani su od krivične odgovornosti, ali su bili smenjeni sa funkcija, penzionisani, partijski kažnjeni i javno osuđeni. Postojanje „zavereničke grupe“ i platforma na osnovu koje je navodno osnovana i funkcionisala sporna je i za nju nema validnih dokaza. Sporna je i ocena da je ta grupa delovala sa nacionalističkih i šovinističkih pozicija. Malo je verovatno da bi Selim Numić pristao da bude član takve grupe, a još manje da on ne bi primetio da ta grupa deluje sa takvih pozicija.³³ Abolicija Rankovića, Stefanovića, Lukića i drugih definitivno je odstranila nekakvu političku pretnju od njih. U javnosti je ostalo saznanje o postojanju nekakve krivice koja im je oproštena i za koju se nije mogao obnoviti sudski proces rehabilitacije i preispitivanja činjenica.

Ako je Brionski plenum imao neke pozitivne efekte, onda je to svakako odluka da se pitanje rada Službe državne bezbednosti normativno uredi i da se uvedu, makar minimalni, mehanizmi kontrole njenog rada. Doneti su novi propisi, kojima su uređeni nadležnosti i zadaci službi bezbednosti, procedure za primenu posebnih metoda i sredstava rada, uvedeni su makar i najelementarniji mehanizmi nadzora i kontrole rada službi bezbednosti i učinjeni napori da se njihov rad usaglasi.³⁴

Naravno, efekat reorganizacije te službe koji se uklapao u pobeđu konfederalističkog nad federalističkim konceptom jeste slabljenje savezne službe i jačanje republičkih službi bezbednosti. Posebno značajna okolnost bilo je sistematsko uništavanje građe Državne bezbednosti koje je sprovedeno u godinama posle Plenuma. Ubrzo je sa mesta državnog sekretara za

³³ S. Numić, n. d., 331–332.

³⁴ AJ f. 507, III/123. Prilog 3 (*Teze za reorganizaciju Službe državne bezbednosti*, 14. sept. 1966), 1–2.

narodnu odbranu otišao i general Ivan Gošnjak, koji je prepoznat kao neko ko je podržavao Rankovića, makar i na prijateljskoj osnovi.

Ostaje nejasno zbog čega se Tito opredelio za konfederalistički koncept, pošto je opšte mišljenje bilo da je on bio iskreno opredeljen za očuvanje Jugoslavije, osim ako je procenio da je to jedini način da se Jugoslavija sačuva. Ranković je u suštini bio u funkciji njegove lične i centralističke vlasti. Njegovim uklanjanjem sa političke scene Tito je oko sebe dobio nove saradnike, koji su republičke interese i stavove stavljali ispred federalnih, a posledica toga bili su događaji na Kosovu i Metohiji 1968. godine, hrvatski „maspok“ 1971. godine, srpski liberalizam, ustavni amandmani 1971–1972. godine i na kraju Ustav iz 1974. godine.

Verovatno je u vezi s tim i Rankovićeva tvrdnja, odmah na početku afere, da je afera pre svega bila usmerena protiv Tita. Rankovićevom smenom oslabila je Titova vlast, a u temeljima Jugoslavije stvorene su ozbiljne pukotine, koje su posle Brionskog plenuma bile zamaskirane i prikrivene do 1991. godine, kada su se ponovo pojavile, a Jugoslavija je definitivno razbijena.

Svetko Kovač
Bojan B. Dimitrijević

THE CASE OF ALEKSANDAR RANKOVIĆ ACCORDING
TO THE DOCUMENTS OF THE YUGOSLAV ARMY
COUNTERINTELLIGENCE SERVICE

Summary

The article reviews the issue of the affair and the political fall of the Aleksandar Ranković in 1966. Ranković was the establisher and the main responsible man for the work of the Yugoslav security services after the 1944. In June 1966, he was accused for the illegal taping of the Tito and his wife Jovanka in their premises. It was the pretext for further accusations for his conservative political attitude, which then used for the establishment of the wider accusations presented to the wider party circles at party Central Committee gathering at Brioni island on the 1st July 1966, known as the *Brionski Plenum*. After this event, Ranković and some of his close collaborators from the Yugoslav and Serbian Security services were removed from political life. This article discuss the accusations based on the research in the archives of the Yugoslav Army Counterintelligence services, which were responsible for the investigation on the technical side of the accusations of the alleged Ranković and security taping of the Tito's activities' in summer of the 1966.